

QUÈ ENS APORTA EL PLURILINGÜISME: UNA MIRADA EVOLUCIONISTA?

Ferran Suay
(Universitat de València.
Departament de Psicobiologia)

Una temàtica molt important és aclarir quins són els efectes psicològics de dominar diverses llengües. La qüestió té transcendència mundial, i té una aplicació particularment significativa en la societat valenciana. Això no obstant, de les universitats valencianes ixen molt pocs treballs d'investigació sobre el tema. La revista *Aula de Lletres Valencianes* té la satisfacció de publicar un article d'un psicòleg valencià molt compromés amb la llengua pròpia dels valencians, Ferran Suay. El treball és breu, però descriu el marc general del tema, i esperem que vaja seguit de reflexions i d'investigacions, del mateix autor i de més psicòlegs. Ens agradaria que els departaments de les Facultats de Psicologia de les universitats valencianes estiguessen ben involucrats en estudiar no solament el plurilingüisme, sinó també l'ensenyament de les escoles i dels instituts, no debades no pot existir una bona societat sense un bon ensenyament.

RESUM

La característica més diferencial de l'espècie humana és, segurament, el llenguatge; un complex sistema de comunicació que permet una especificitat i una funcionalitat netament superiors a les que posseïxen altres espècies animals. Els humans, tanmateix, no tenim una sinó moltes llengües, que són el reflex de les molt diverses maneres d'adaptar-se a les pressions evolutives de distints entorns ambientals. Això fa pensar que la idea que les llengües són per a comunicar-se és, com a mínim, incompleta. Un sol idioma facilitaria més la comunicació. Molts, en canvi, afavorixen una altra característica, igualment crucial per a l'adaptació: són marcadors d'identitat. Com a tals, transmeten més informació que la purament lligada al contingut del missatge, i tenen un valor evolutiu clarament relacionat amb la cohesió grupal, i la marcada

tendència humana a la socialització. L'article explora el plurilingüisme humà, des de la perspectiva de la psicologia evolucionista.

Paraules clau: llenguatge, llengües, plurilingüisme, psicologia evolucionista

ABSTRACT

The most unique characteristic of humans is, possibly, language; a complex communicative system like no other among animal species if we consider both specificity and functionality. Humans do not just have one common language but many different ones which reflect the distinct ways to adapt to diverse natural environments and their particular evolutionary conditions. This leads us to believe that the idea of language having a pure communicative purpose is –to say the least– incomplete: just one language would make communication easier. On the other hand, many languages reinforce a very important adapting feature of humans: languages make up different identities. These identities can be more meaningful than the pure linguistic content of messages. Also, identities have an evolutionary value linked to group cohesion and, for this reason, they favor the very human need to socialize. This essay explores human multilingualism from the perspective of evolutionary psychology.

Key words: language, languages, multilingualism, evolutionary psychology.

Mirar-se l'espècie humana amb una òptica de zoòleg portà el famós etòleg, Desmond Morris, a definir els humans com a simis despullats, en el seu llibre *The Naked Ape* (1967). Una bona denominació alternativa, tot i que probablement no tan atractiva, podria ser 'primats amb llenguatge', perquè és això, el llenguatge humà, la característica que probablement, junt amb la nuesa de la nostra pell, ens fa més diferents de les altres espècies animals.

D'acord amb el biòleg evolucionista Robin Dunbar (2010), el llenguatge evolucionà a partir d'un fenomen ben conegut en altres espècies animals: l'empolainament (*grooming*). Es tracta d'una activitat social en què un individu dedica les seues atencions a un altre, de la mateixa espècie i grup social, per tal de desparasitar-lo. Tot i que la funció higiènica d'aquesta activitat social és òbvia, seria un error considerar-la com a objectiu únic. Si observem un grup de

primats, trobarem coses tan interessants com ara que els individus més dominants obtenen més temps d'atenció per part dels altres, o que els individus emocionalment més propers (familiars, aliats...) es dediquen, mútuament, més atenció. Això varia amb el dinamisme de l'estructura social (les jerarquies són fluides i relativament inestables) i amb els canvis de les aliances (de nou, un fenomen que no és exclusivament humà). Per als especialistes, resulta evident que una de les funcions prioritàries de l'empolainament, més enllà de la utilitat profilàctica, és mantenir la cohesió social. Això ens permet de considerar-la plenament com una forma de comunicació entre els membres d'un grup social.

El llenguatge seria, segons aquesta perspectiva, una forma evolucionada d'empolainament, amb l'avantatge essencial que permet actuar sobre més d'un individu al mateix temps. Així, la capacitat cohesionadora d'aquesta pràctica estaria potenciada, en l'espècie humana. És això, precisament, el que atorga al llenguatge humà una condició que no es limita a la de facilitar la comunicació, sinó que s'estén a la profitosa característica d'incrementar la cohesió d'un grup social.

Comunicar d'una manera precisa és, sens dubte, un dels grans avantatges que proporciona el llenguatge. Per a organitzar una partida de caça, per exemple, la possibilitat de dir a cadascú què ha de fer concretament, suposa uns beneficis que no necessiten explicació. Per tal de comprovar-ho, hi hauria prou de participar en alguns dels jocs basats en la mímica que agraden tant als infants. Expressar el títol d'una pel·lícula sense usar el llenguatge pot ser una tasca d'alta dificultat, mentre que, en a penes un segon, el problema quedaria resolt amb l'ús de la paraula.

Sí que és qüestionable, però, que aquesta funció siga l'única, o fins i tot que siga la principal. Els idiomes fan una altra funció que és complementària amb la de comunicar missatges, i que intensifica la funció de cohesió social que s'ha esmentat més amunt: identifiquen els parlants com a membres d'una comunitat concreta.

HOMO SAPIENS: UNA ESPÈCIE POLIGLOTA?

Una de les expressions repetides amb més freqüència actualment pot ser aquella que diu que els idiomes són per a entendre's. Tot i que sovint la sentim en boca de persones estrictament monolingües i que, per tant, només poden comunicar-se en un idioma, no es pot negar, que té una bona part de raó. No tota, tanmateix. La funció comunicativa, d'indubtable i crucial importància, és només una part de la història. L'altra, si més no igualment important, és –com hem vist– la funció identificadora. Les llengües ens identifiquen com a membres d'una comunitat i, el que és encara més rellevant des d'una perspectiva evolucionista, ens permeten d'identificar els altres, fins i tot quan no els coneixem, com a membres –o no– de la nostra comunitat. El fet que no hi haja un sol idioma humà, sinó milers, ja ens dóna alguna pista clara sobre la importància d'aquesta funció, complementària de la comunicativa.

Una conseqüència fàcil de derivar, tant de la funció identificadora de les llengües, com de la comunicativa és l'avantatge que proporcionaria la capacitat d'expressar-se en diversos idiomes. Els individus dotats d'aquesta habilitat podrien comunicar-se amb membres d'altres grups, i molt probablement, també millorarien les probabilitats de ser acceptats per grups diferents del propi. Com a hipòtesi, pareix raonable. Ara bé, les hipòtesis s'han de sotmetre a prova, i és difícil trobar-ne, de proves tangibles, quan investiguem una matèria tan poc sòlida com el llenguatge. La paleoantropologia ha cercat indicis fòssils en característiques relacionades, com ara el volum cranial, tot partint de la premissa que cal un cervell gran per tal de produir llenguatge pròpiament dit. Tanmateix, l'evidència recent de restes arqueològiques de caràcter artístic, atribuïdes a l'*Homo Erectus* (amb cervells d'uns 500 cc), posa, com a mínim, en dubte quin és el volum cranial mínim necessari per a admetre que l'espècie en qüestió estava capacitada per a fer ús del llenguatge (Everett 2017). En qualsevol cas, si precisar

en quin moment evolutiu apareix el llenguatge resulta complex, aventurar-se a explicar si els humans de l'època en qüestió podien dominar més d'una llengua, es presenta com una tasca impossible. Caldrà, per tant, adoptar una altra via més indirecta, per tal de comprovar si podem o no fer una especulació raonable sobre aquesta incògnita.

Una primera línia d'argumentació podria ser el fet indiscutible que hi ha moltes llengües distintes. Llengües que, necessàriament han estat en contacte des de temps immemorials, i que han sobreviscut durant molts segles, sense fondre's les unes amb les altres (si la funció prioritària del llenguatge fóra l'estrictament comunicativa, és això el que podríem esperar que haguera succeït). En la mateixa línia podem observar que la gent que prové de territoris clarament multilingües, com ara algunes regions del continent africà són, de fet, consumats poliglots, que dominen diverses llengües locals, a més d'un o més dels idiomes colonials, i que generalment manifesten una elevada capacitat d'aprendre'n de noves (Marqués 2012).

Una segona línia pot ser la d'observar què passa amb les capacitats cognitives i amb els cervells de les persones que dominen i usen més d'un idioma. La literatura al respecte és abundant i, com sol passar, els resultats no són unívocs. Cal precisar que la major part de les comparacions s'han fet entre individus bilingües i monolingües. La possibilitat d'accedir a mostres de persones poliglotes és més complicada, així com la de considerar com a equivalents les molt diverses combinacions idiomàtiques que poden concórrer en una persona multilingüe (seria igual parlar valencià/castellà/francès, que valencià/rus/xinès, per exemple?). Un resum mínim podria consistir en afirmar que s'ha constatat l'avantatge de les persones bilingües en aspectes relacionats amb la funció executiva, la resolució de conflictes i l'aprenentatge de nous idiomes, mentre que la fluïdesa i el vocabulari (si es comparen les llengües una a una) són lleugerament millors en les monolingües, i la memòria de treball o el record lliure no acusen cap influència de la condició lingüística (Suay i Franco-Soler 2015).

Més sòlides són les conclusions derivades de l'estudi dels cervells bilingües i monolingües. Tot i que la literatura és àmplia i variada, podem resumir-la afirmant que tant en substància grisa (cossos neuronals i axons no mielinitzats) com en substància blanca (axons recoberts de mielina, que permeten la comunicació fluida entre les diverses àrees del cervell), s'observen avantatges com ara més densitat, millor connectivitat, o una resiliència superior, favorables als qui saben i usen més d'una llengua (Suay i Franco-Soler 2015). Una conseqüència d'especial rellevància social és que, en comparar bilingües i monolingües, s'ha constatat un retard d'entre 4 i 5 anys en l'aparició dels primers símptomes del mal d'Alzheimer (Craik, Bialystok i Freedman 2010).

Ens podem preguntar quina relació té tot això amb la possibilitat de considerar que la capacitat de parlar diverses llengües siga, o no, una condició natural en l'espècie humana. Cal precisar que el terme 'natural' no significa que es tracte d'una condició inscrita en l'ADN, que es desplega espontàniament quan li arriba el moment. Ni tan sols el llenguatge gaudix d'una condició similar. El llenguatge, com a capacitat per a comunicar-se amb regles i continguts lingüístics, és una capacitat humana. Tots els membres de l'espècie *Homo Sapiens* la posseïxen. L'habilitat d'aprendre un idioma, en canvi, no sols no es 'desplega' espontàniament en arribar a un cert punt de maduració, sinó que requereix una exposició primerenca al llenguatge (qualsevol llengua parlada per humans). Si aquesta condició és absent durant els primers cinc o sis anys de vida, l'individu no podrà adquirir un ús fluid de cap idioma durant la resta de la seua vida (Pinker 2013). Afortunadament són pocs els "experiments de la natura" disponibles. Poques criatures humanes s'han vist obligades a passar els primers anys sense contacte amb uns altres, i privades del benefici del modelatge (o, com a mínim, se n'han documentat pocs casos). Els estudis disponibles, però, confirmen que la capacitat humana de parlar necessita exposició al llenguatge. Això no és, en absolut, específic ni innovador. Tot i que desborda els objectius d'aquest escrit, les relacions entre factors genètics, epigenètics i ambientals (que inclouen des de l'ambient intrauterí fins

a l'educació i tota mena d'influències socials) en la producció de qualsevol conducta, en humans i en altres animals, solen seguir un patró similar: cal la dotació genètica per a dur-la a terme, i calen unes condicions ambientals mínimes. Tots dos aspectes són, generalment, condicions *sine qua non*.

Així doncs, quins arguments ens podrien permetre d'acceptar que el plurilingüisme siga la situació normal dels humans?

Més enllà de copsar els avantatges que, en qualsevol etapa de l'evolució humana, pot haver suposat la capacitat de comunicar-se amb individus d'uns altres grups, hi ha una certa lògica neurobiològica que ens pot ajudar a esclarir-ho. Les activitats que, en el moment actual, proporcionen clars beneficis per al funcionament de l'organisme, tenen una alta probabilitat d'haver format part de les condicions de supervivència en etapes anteriors. Particularment, en aquelles que els evolucionistes solen anomenar 'l'entorn ancestral', quan les característiques morfològiques i funcionals del cervell humà van assolir, essencialment, el grau de desenvolupament que actualment tenen (Neubauer, Hublin i Gunz 2018).

El cas de l'exercici físic ens resultarà útil per a entendre el fenomen. Tothom sap, a hores d'ara, que practicar regularment exercici físic és beneficiós per a la salut en general, i per a la salut mental, en particular. Els trastorns psicològics més prevalents, la depressió i l'ansietat, tenen una incidència més baixa entre practicants regulars d'exercici físic, i fins i tot han mostrat exercir un efecte terapèutic, comparable al de la medicació o la teràpia psicològica (Suay 2008). L'estudi dels mecanismes neurobiològics que hi subjauen ha revelat que l'increment de la producció de BDNF, que contribuïx al manteniment de les neurones existents, a la generació de noves neurones, i a la neuroplasticitat, n'és el mecanisme principal. Dit planerament, fer esforç físic estimula el dinamisme neuronal i fa que el teixit cerebral siga més plàstic (Suay 2008). I per què passa això? Com pot ser que un fenomen tan recent com és dedicar unes hores setmanals a córrer o a anar al gimnàs tinga conseqüències tan profundes. Òbviament, no era això el que feien els nostres ancestres. De fet, probablement evitarien al màxim gastar calories

en tot allò que no fóra estrictament necessari. Vivien, en canvi, en un entorn en què l'esforç físic era imprescindible i inevitable per a obtenir tot allò que necessitaven per a sobreviure i poder reproduir-se. Aconseguir menjar o refugi exigia, sistemàticament, llargues hores de caminar, moments de córrer, enfilarse als arbres, lluitar amb bèsties o congèneres, transportar objectes pesats... Les condicions ancestrals en què els nostres cervells es van desenvolupar han fet que els individus més adaptats a les condicions d'esforç freqüent siguen els que van sobreviure, es van reproduir i ens han llegat els seus gens. Com que aquestes són les condicions a què el cervell humà es va adaptar per tal d'assolir les característiques que té actualment, tot allò que se'n distancia molt –com ara, el sedentarisme– el perjudica: no estem ben adaptats per a dur una vida sedentària, i la nostra 'maquinària' es fa malbé si la fem funcionar de manera molt diferent de la prevista. Per contra, replicar les condicions d'aquell entorn ancestral, per bé que ho fem de manera diferent, té una influència clarament beneficiosa. Fa que l'organisme funcione d'una manera compatible amb el seu 'disseny' original.

Si apliquem la mateixa lògica a l'anàlisi dels beneficis neurobiològics que aporta el multilingüisme, probablement haurem d'arribar a conclusions similars. Tot i que, estrictament, no podem trobar proves irrefutables que els nostres ancestres del paleolític foren consumats poliglots, o saber del cert si era més habitual dominar maneres diverses d'usar la facultat humana del llenguatge, el fet que parlar més idiomes tinga un impacte positiu sobre l'estructura cerebral, probablement indica que estem reproduint unes condicions similars a aquelles en què ens vam desenvolupar en l'entorn ancestral. El fet que la major part de la població mundial parle més d'una llengua pot contribuir a incrementar el pes del nostre argument. Resulta difícil qualificar d'estranya una condició que, al cap i a la fi, és majoritària en l'espècie humana.

Partint d'eixes premisses, no sembla difícil d'arribar a la conclusió que, per tal de facilitar la convivència en les societats modernes, inevitablement multilingües, cal fomentar tant el coneixement com el respecte de les diverses llengües; qualitats

que, molt probablement, tenen un elevat grau de paral·lelisme. El monolingüisme ha esdevingut una condició limitadora, pràcticament un dèficit, en la societat actual. Quan va acompanyat d'una ideologia de caràcter supremacista, que considera una llengua (la pròpia) com a superior en drets i capacitats, es converteix, addicionalment, en una amenaça a la convivència. Els “¡Habla en cristiano!”, “Soyez propre, parlez Français”, i tots els seus equivalents en els diversos idiomes dominants no són, precisament, bons predictors d'una convivència civilitzada. Les llengües són per a entendre's, efectivament; així, en plural, les llengües. En molts casos, com els que ens resulten més propers als valencians, es tracta d'idiomes tan semblants, que la intercomprensibilitat depèn exclusivament de la bona disposició i el respecte cap a l'altre (Suay 2018). En altres casos no és així, i cal un esforç addicional o cal canviar a una altra llengua. Totes les solucions són viables, i fins i tot desitjables, a condició que no es basen en la imposició d'un monolingüisme tan limitador com contraproductiu, i que es basen en el fet que tots els parlants de totes les llengües són mereixedors del mateix nivell de respecte i consideració.

Els humans som una espècie molt dotada per a superar dificultats derivades de la comunicació. En les societats actuals, inevitablement poblades per persones de diverses procedències, que provenen de distintes tradicions culturals i lingüístiques, obliga a dissenyar modes d'actuació que es basen a impulsar el coneixement de diversos idiomes, així com en el respecte de les distintes opcions lingüístiques. Entre llengües amb una elevada intercomprensibilitat, com ho són les romàniques, i especialment entre llengües molt properes, la promoció d'un respecte exquisit per les opcions alienes sembla una de les maneres més recomanables d'actuar, des de les polítiques lingüístiques, en la direcció d'estimular una convivència funcional. D'altra banda, els beneficis neurobiològics derivats del poliglòtisme, haurien de ser considerats com a factors de pes per a l'impuls d'un sistema educatiu que realment promoguen el coneixement, l'ús i el respecte de diversos idiomes.

BIBLIOGRAFIA

- CRAIK, F. I., BIALYSTOK, E., &FREEDMAN, M. (2010). «Delaying the onset of Alzheimer disease: bilingualism as a form of cognitive reserve», *Neurology*, 75(19), 1726-1729
- DUNBAR, R. (2010). *Grooming, Gossip and the Evolution of Language*. Faber and Faber LTD, UK: London.[2] Daniel Everett (1017). *How Language Began*. Profile Books LTD, UK: London.
- MARQUÈS, C. C. (2012). «Les llengües de la immigració a les Illes Balears», *Llengua i ús: revista tècnica de política lingüística*, (51), 13
- NEUBAUER, S., HUBLIN, J.J. and GUNZ, P. (2018). «The evolution of modern human brain shape». *ScienceAdvances* 24 Jan 2018: Vol. 4, no. 1
- Pinker, S. (2003). *The language instinct: How the mind creates language*. Penguin UK.
- SUAY, F. (2008). *Psicobiologia de l'esport i l'activitat física*, València: Universitat de València, Servei de Publicacions
- SUAY, F. (2018). *Parlants fets i drets. Una mirada des de la Psicologia*, Barcelona: Voliana.